

بررسی احکام فریبکاری و راه‌های پیشگیری آن از دیدگاه اسلام
بحث احکام الغش وسبل الوقایة منه من منظر الإسلام

Examination of the Rulings on Deception and Its Prevention Methods from the Islamic Perspective

İslam Perspektifinden Dollandırıcılık Hükümlerinin ve Önleme Yöntemlerinin İncelenmesi

Doi: <https://doi.org/10.69892/Diwan.528>

غلام رسول مرادی^۱* عبدالولی مختاری^۲

Makale Bilgisi / Article Information

معلومات مقاله / بیانات المقال

Makalenin Türü/Article Type: Araştırma makalesi/Resarch Article

نوع مقاله / نوع المقالة: تحقیقی / البحثي

Geliş Tarihi / Received Date:

04.03.2024

تاریخ دریافت مقاله / تاریخ استلام المقال:

Kabul Tarihi / Accepted Date:

18.05.2024

تاریخ پذیرش مقاله / تاریخ قبول المقال:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir

این مقاله توسط نرم افزار تورنیتین Turnitin بررسی شده
Plagiarism یا سرقت ادبی تثبیت نگردید.

This article has been scanned by Turnitin. No Plagiarism Detected.

قد خضع المقال لبرنامج فحص الانتحال Turnitin و لم يثبت
انه من السرقات الادبية

نحوه ارجاع دهی از این مقاله در پاورقی:

غلام رسول مرادی - عبدالولی مختاری، "بررسی احکام فریبکاری و راه‌های پیشگیری آن از دیدگاه اسلام"، مجله دیوان ۲/۵ (سرطان ۱۴۰۳)، ۱۳۷-۱۵۴.

Atıf:

Ghulam Rasool Muradi - Abdulwali Mukhtari, "İslam Perspektifinden Dollandırıcılık Hükümlerinin ve Önleme Yöntemlerinin İncelenmesi", *Diwan Dergisi* 5/2 (Temmuz 2024), 137-154.

^۱. پوهنیار، عضو دیپارتمنت ثقافت اسلامی، پوهنځی علوم اجتماعی، پوهنتون جوزجان، gh.r.muradi1373@gmail.com

ORCID: 0009-0002-9486-7248

^۲. پوهنیار، عضو دیپارتمنت حقوق جزای پوهنځی حقوق و علوم سیاسی پوهنتون جوزجان، abdulwalimukhtari7@gmail.com

ORCID: 0009-0008-8691-3463

چکیده

فربیکاری به معنای نا خالصی، فریب دادن، آشکار ساختن خلاف واقعیت و کتمان نمودن عیب کالای فروشی است. این نوشتار با روش توصیفی- تحلیلی به بررسی احکام فربیکاری و راه‌های پیشگیری آن از دیدگاه اسلام پرداخته است و دریافته است، که حکم فربیکاری که با شرایط خاص متحقق می‌شود، از نگاه قرآن کریم، احادیث نبوی حرام بوده و عقل نیز آن را امر شنیع و نادرست دانسته است و همچنان فربیکاری انواع گوناگون داشته است، مانند: فربیکاری الکترونیک، پنهان ساختن جنس بد در جنس خوب، ادخال غیر مراد در مراد: مثل مخلوط کردن آب در شیر است، توصیف کالا بر خلاف واقعی و امثال آن. در دین اسلام به‌خاطر جلوگیری از وقوع فربیکاری راهکارهای بیان شده است؛ مانند: اتخاذ تدابیر امنیتی و استخباراتی بیشتر در جاها و مناطق پر اهمیت و ازدحام، هماهنگی کارمندان بخش امنیتی، بالا بردن قوه مقاومت از قبیل انجام فعالیت های دینی و عقیدتی و... البته اهداف این نوشتار تبیین حکم غش و یا فربیکاری از نگاه اسلام، اقسام و آثار آن در جامعه و راه‌های جلوگیری از آن است؛ تا اینکه جلو فربیکاری گرفته شود و کسی از ناحیه غش متضرر نگردد.

الملخص

الغش معناه ضد النصح و كذلك الخدعة وإظهار خلاف الواقع و كتمان عيب السلعة. تدرس المقالة في أحكام الغش (الخدعة في البيع) وسبل الوقاية منه من منظور الإسلام متبعاً المنهج الوصفي التحليلي. وقد وجد أن حكم الخدعة التي يتحقق بالشروط الخاصة في ضوء القرآن الكريم و الأحاديث النبوية حرام ومن حيث العقل أيضاً أمر شنيع لا يجوز ممارسته. وللخدعة أنواع مختلفة مثل الخدعة الكترونية و مزج الجنس السيئ مع الجنس الجيد و إدخال غير المراد في المراد (خلط اللبن بالماء) و توصيف السلعة على خلاف الحقيقة و نحو هذا من الأمور، يتم التعبير عن الحلول لأجل الوقاية من وقوع الغش في دين الاسلام مثل: اتخاذ المزيد من تصاميم الأمنية والاستخباراتية في الأماكن المهمة والمزدحمة، والتنسيق بين أفراد الأمن والمراقبة ورفع الحوافز مثل الأنشطة الدينية والأيدولوجية و أمثالهما. يهدف هذا التحقيق، تبين حكم الغش او الخدعة في الإسلام وأقسامه و آثاره في المجتمع و طرق مكافحته و الأخذ بالإجراءات اللازمة لردع هذه الظاهرة السيئة حتى لا يتضرر أحد من ناحية الغش.

الكلمات المفتاحية:

أحكام، والاسلام، وقاية، جرم، الغش (الخداع).

Abstract

The term Gash "Fraud" refers to concealing defects or misrepresenting the true condition of saleable goods. In this research, the focus has been on exploring the Islamic perspective on deception and examining the rulings and methods of prevention associated with it. The study has utilized a descriptive-analytical approach to investigate these aspects. The research findings demonstrate that deceiving is not only considered morally wrong from an intellectual standpoint, but it is also explicitly prohibited according to the teachings of the Quran and the Hadiths of the Prophet Muhammad (Peace Be Upon Him). There are various forms of deception, including cyber deception, substitution of low-quality goods with high-quality ones, and misrepresentation of goods contrary to their actual attributes. Solutions to prevent deception in the holy religion of Islam have been outlined, including the implementation of security and intelligence measures in significant and densely populated areas. Additionally, coordination between security personnel and the undertaking of ideological and religious activities play a crucial role in combating deception. The purpose of examining the ruling on deception from an Islamic perspective is to understand its types, effects, and ways to prevent it within society. By preventing deception, the aim is to ensure that no one is harmed and to promote a more just and honest environment.

Keywords:
Rulings, Islam,
Prevention,
Crime, Fraud
(Ghash).

Özet

Aldatma, saflık kaybı, aldatma, gerçeęi ortaya ıkarmama ve satılan malın kusurunu gizleme anlamına gelir. Bu makale, tanımlayıcı-analitik bir yöntem kullanarak İslam perspektifinden gaş (aldatma) hükümlerini ve önleme yollarını incelemektedir. Makale, belirli şartlar altında gerçekleşen aldatmanın hükmünün, Kuran-ı Kerim ve Peygamber'in hadislerinde haram olarak kabul edildięini ve aklın da bunu kötü ve yanlış bir şey olarak gördüğünü ortaya koymuştur. Aldatmanın çeşitli türleri vardır, örneęin: siber dolandırıcılık, kötü ürünü iyi ürün içinde gizleme, istenmeyen maddeyi istenen maddeyle karıştırma (örneęin, suyu süte karıştırma), ürünü gerçeęe aykırı olarak tanıtmaya ve benzeri. İslam'da aldatmanın meydana gelmesini önlemek için çeşitli tedbirler önerilmiştir; önemli ve kalabalık yerlerde daha fazla güvenlik ve istihbarat önlemleri almak, güvenlik personelinin koordinasyonu, dini ve ideolojik faaliyetlerle direnci artırmak gibi. İslam perspektifinden gaş veya aldatma hükmünün, türlerinin ve toplum üzerindeki etkilerinin izahıyla aldatmanın önlenmesi ve kimsenin gaş nedeniyle zarar görmemesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Hükümler, İslam,
Önleme, Suç,
Aldatma.

مقدمه

در دین اسلام ضرر و ضرار وجود ندارد هر آن چیزی که سبب ضرر رساندن به غیر باشد؛ مانند: فریبکاری، ممنوع قلمداد شده است. غش به معنای ناخالصی، فریب دادن، آشکار ساختن خلاف واقعیت و کتمان نمودن عیب کالایِ فروشی است غش در معامله به صورت‌های مختلف اتفاق می‌افتد؛ مثل فروش کالا در سایه و تاریکی، یا فروش لباس در زیر روشنای چراغ‌های رنگه و تیز که جانب مقابل را به آسانی فریب می‌دهد، یا مخلوط کردن جنس خوب با جنس بد و امثال آن؛ همه‌ی این‌ها در قرآن کریم و همچنین در احادیث متواتر یک امر حرام قلمداد شده است و عقل نیز آن را قبیح می‌داند؛ چون فریبکاری، مضرات گوناگونی از قبیل: بی‌اعتمادی در جامعه، مورد تنفر قرار گرفتن شخص فریب کار، کم رنگ ساختن استحکام روابط اجتماعی و بعضاً سبب از بین رفتن روابط اجتماعی و امثال آن را در پی دارد، با تأسف که هنوز در داد و ستدها این عمل اتفاق می‌افتد، در حالیکه اصل در خرید و فروش این است که باید فروشنده به خریدار کالای خالص را بدهد و اگر عیب داشته باشد، کتمان ننماید، اگر به مالش یک مال بی کیفیت را مخلوط نماید و یا عیب آن را بیوشاند، در اسلام فریبکار نامیده می‌شود.

خداوند متعال در ذیل آیه: ﴿وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ؛ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ؛ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ﴾. وای بر کم‌فروشان! آنان که وقتی برای خود پیمانه می‌کنند، حق خود را بطور کامل می‌گیرند؛ اما هنگامی که می‌خواهند برای دیگران پیمانه یا وزن کنند، کم می‌گذارند! در این آیه شریفه الله متعال فریبکار را مطفف نامیده و با ویل وعید داده است. با در نظر داشت مطالب گفته شده پرسش‌های مطرح می‌گردد: چه چیزها باعث فریبکاری می‌گردد؟ احکام آن در اسلام چیست؟ عمل فریبکاری چه پیامدهای را در پی دارد؟ و چگونه از وقوع فریبکاری جلوگیری گردد؟

اهمیت و ضرورت تحقیق در این زمینه از آنجا دانسته می‌شود که فریبکاری مکرراً در قرآن کریم و احادیث نبوی حرام و امر شنیع تلقی شده است. هر چند حکم فریبکاری در کتب فقهی بیان گردیده است؛ اما اثر و یا مقاله که در ضمن بیان احکام غش، علل، پیامد و راه‌های پیشگیری آن را کامل و همه جانبه بررسی کرده باشد، مشاهده نشده است. پس به نظر می‌رسد که یکی از مهم‌ترین موضوعی که به تحقیق نیاز دارد، پژوهش روی احکام فریبکاری و راه‌های پیشگیری آن از دیدگاه اسلام است. از اینرو نگارنده این تحقیق نخست به بررسی مفاهیم کلمات: غش، تدلیس، تغریر و خلاصه پرداخته و به دنبال آن ضمن بیان احکام فقهی غش، اقسام و راه‌های جلوگیری فریبکاری را، با روش توصیفی-تحلیلی و بر مبنای روش گردآوری کتابخانه‌ای موضوع مذکور را مورد بحث قرار می‌دهد؛ تا هدف این تحقیق که همانا بیان کردن احکام غش، اقسام و آثار آن در جامعه و راه‌های جلوگیری آن است، هویدا گردد و به وسیله آن جلو وقوع هر نوع فریبکاری گرفته شود.

الف: مفهوم غش و کلمات مرتبط به آن (تدلیس، تغریر و خلاصه)

۱. مفهوم غش

۱.۱. غش در لغت: غش با کسر غین به معنای ناخالصی و ضد نصح (خالص) است. چنانچه گفته می‌شود: «لبن مغشوش»؛ شیر مخلوط یا شیری که به آن آب آمیخته شده باشد.^۳ در معجم لغة الفقهاء نیز غش با کسر غین، در معنای فریب دادن، آشکار ساختن آنچه خلاف حقیقت است و یا چیزی را خلط کردن با چیزی که ارزش آن را پایین می‌آورد، به کار رفته است.^۴ اما فیومی غش را بیان کردن آنچه که خلاف حقیقت باشد، معنا کرده است.^۵

۳. محمد الأزهری الهروی، تهذیب اللغة تحقیق. محمد عوض مرعب (بیروت: دار إحياء التراث العربي، ۲۰۰۱ م)، باب الغین مع الشین، ۵/۸.
 ۴. محمد رواس قلعه جی، معجم لغة الفقهاء (بی‌جا: دار النفائس للطباعة والنشر والتوزیع، ۱۴۰۸ هـ - ۱۹۸۸ م)، ۳۳۱: أحمد مختار- عبد الحمید عمر، معجم اللغة العربية المعاصرة (بی‌جا: انتشارات عالم الکتب، ۱۴۲۹ هـ - ۲۰۰۸ م)، ۶۱۹/۱.
 ۵. أحمد بن محمد بن علی المقری الفیومی، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی (بیروت: المكتبة العلمية، بی‌تا)، ۲/ ۴۴۷.

۲.۱. غش در اصطلاح: غش عبارت است از پنهان ساختن عیب مبیع است که اگر مشتری از آن اطلاع حاصل نماید از خریدن آن کالا امتناع بورزد.^۶ اما برخی چنین تعریف نموده است، غش آشکار ساختن خلاف واقعیت و کتمان نمودن وصف مرغوب فیه می باشد، اگر مشتری از آن آگاه گردد خودداری نماید.^۷

۲. مفهوم تدلیس

۱.۲. تدلیس در لغت: تدلیس در لغت از ریشه «دلس یا دلسه» گرفته شده و به معنای تاریکی، کتمان کردن و پوشاندن است.^۸
 ۲.۲. تدلیس در اصطلاح فقهاء: پوشاندن و مخفی نگهداشتن عیب جنس فروشی از مشتری می باشد.^۹ فریبکاری در اسناد نیز از زمره تدلیس به شمار می رود.^{۱۰} به طور مثال کسی تا صنف پنجم درس خوانده باشد و شهادتنامه‌ی دوازده را بسازد و یا کسی درجه خامسه را خوانده باشد و سند عالمیه (دوره کبری) را بسازد.

۳. مفهوم تغیر

۱.۳. تغیر در لغت: تغیر از واژه «غر» به معنای فریب دادن است چنانچه الله متعال می فرماید: «فَلَا تَغْرَبْكُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا»^{۱۱} "مبادا زندگی دنیا شما را بفریبد"، و همچنان الله متعال می فرماید: «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ»^{۱۲} "ای انسان! چه چیز تو را در برابر پروردگار کریمت مغرور ساخته است؟"^{۱۳}
 ۲.۲. تغیر در اصطلاح: تغیر در اصطلاح فقهاء توصیف نمودن مبیع (کالایی که به فروش می رسد) برای مشتری بر خلاف آنچه که است.^{۱۴} در صورت وارد شدن خسارت به مغرور، غار ضامن خسارت خواهد بود.

۴. مفهوم خلابه

۱.۴. خلابه در لغت: خلابه با کسر، به معنای فریب دادن است و برخی آن را فریب دادن با زبان خوش معنا کرده است. خلابه هم نوعی از غش است. چنانچه گفته می شود: «خالب فلان النساء یعنی خادعهن بلطيف الكلام، فلابی زنان را با سخن شیرین فریب داد»^{۱۵}.

۲.۴. خلابه در اصطلاح: فریبکاری در خرید و فروش به زبان و یا ب ه شکل دیگری می باشد.^{۱۶}
 البته در بعضی کتب فریبکاری که واژه مترادف و در مفهوم با غش یکسان می باشد، چنین بیان شده است: فریبکاری در لغت به معنی حيله، مکر، چل، بازی دادن آمده است؛ اما خود فریبکار از این افعال به اشکال گوناگون سود می برد و فریبکار به صفت فاعل به معنای مکار، حيله گر و تقلب کار به کار رفته است که معادل عربی آن احتیال می باشد.^{۱۷} فریبکاری از جمله جرایم پیچیده مالی

۶. أحمد بن محمد بن علي بن حجر الهيتمي السعدي الأنصاري، «و دیگران»، الفتاوى الفقهية الكبرى (بی جا: المكتبة الإسلامية، بی تا)، ۲/۲۷۰؛ أبو عبد الرحمن عبدالله البسام التميمي، توضیح الأحكام من بلوغ المرام (مكة المكرمة: مكتبة الأسدی، ۲۰۰۳ م، ج ۵)، ۴/۳۳۶.
 ۷. دبیان بن محمد الدبیان أبو عمر، المعاملات المالیة أصالة ومعاصرة (الریاض: مكتبة الملك فهد الوطنية، ۱۴۳۲ هـ ق)، ۵/۸۹.
 ۸. فیومی، المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير للرافعی، ۱۹۸/۲.
 ۹. وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، الموسوعة الفقهية الكويتية (الكویت: بی نا، ۱۴۰۴ - ۱۴۲۷ هـ ق، بی جا)، ۳۱/۲۱۸.
 ۱۰. علي بن محمد الجرجاني، التعريفات، تحقیق. جماعة من العلماء بإشراف الناشر (بیروت: دار الكتب العلمية، ۱۴۰۳ هـ ق)، ۵۴.
 ۱۱. ترجمه قرآن کریم از تفسیر معارف القرآن مفتی محمد شفیع عثمانی (پشاور: مکتبه حقانیه محلہ جنگی قصه خوانی پشاور، ۱۳۸۹ هـ ق)، الفاطر ۳۵/۵.
 ۱۲. الانقطار ۸۲/۶.
 ۱۳. عبد الحمید عمر، معجم اللغة العربية المعاصرة، ۱۶۰۴/۲؛ وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، الموسوعة الفقهية الكويتية، ۳۱/۲۱۸.
 ۱۴. کمیته تشکیل شده از عده علماء و فقهاء در خلافة عثمانی ها، مجلة الأحكام العدلیة. تحقیق. نجیب هواوینی (آرام باغ کراتشی: انتشارات نور محمد، کارخانه تجارت کتب، بی تا)، ماده ۱۶۴/۳۴.
 ۱۵. عبد الحمید عمر، معجم اللغة العربية المعاصرة، ۱/۶۷۴؛ مصطفى إبراهيم، «و دیگران»، المعجم الوسيط (بی جا: دار الدعوة، بی تا، مکتبه الشاملة)، ۱/۲۴۸.
 ۱۶. وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، الموسوعة الفقهية الكويتية، ۳۱/۲۱۸.
 ۱۷. علی اکبر، دهخدا، لغت نامه فرهنگ دهخدا (تهران: انتشارات پوهنتون تهران، ۱۳۷۷ هـ ش).

است که دامن گیر تاریخ بشریت و جوامع امروزی گردیده است و فقهای اسلام و حقوق‌دانان دلایلی متعددی را موجب گرایش به این عمل می‌دانند؛ همچون، راحت طلبی افرادی که به دنبال پیدا کردن مشاغل اندک و با تحمل زحمت اندک و حتی بدون هیچ رنج و عرق‌ریزی کسب نمایند و برای نیل به آن با طرح نقشه‌های ماهرانه از ساده‌لوحی و بی‌اطلاعی دیگران سوء استفاده کرده، اموال آن‌ها را تصاحب می‌نمایند، همچنین به دلیل افزایش مقررات اقتصادی، تجاری و پیشرفت روز افزون علوم، فنون و وسایل حمل و نقل و سافت ویرها، اپلیکیشن‌های پر سرعت افزایش این عمل نادرست می‌باشد. همین امر باعث می‌گردد که فریبکار به سرعت و حتی به سهولت از شهری به شهر دیگر رفته، به دلیل عدم شناخت اهالی و عدم آگاهی از سوابق او هر لحظه ممکن است افراد جدیدی را به دام انداخته، قربانی نیرنگ خود ساخت و برای آن ضرر رساند.^{۱۸}

با این وصف جرم فریبکاری که در متون فارسی به کلاه برداری نیز تعبیر شده است، چنین تعریف کرده‌اند، که عبارت است از: ربودن متقلبانه مال غیر یا استیلاء بر مال غیر از طریق مانورهای متقلبانه و یا بردن مال دیگری از طریق توسل توأم با سوء نیت به وسایل متقلبانه.^{۱۹}

در بعضی از کتب فقهی فریبکاری، تحت عنوان «غش، احتیال، غرر» آورده‌اند: مانند: کلمه احتیال که از ریشه «حیل» به معنای فریبکاری و کارگیری نیرنگ آمده است، که از مصادیق جرایم تعزیری محسوب می‌شود. مجازات تعزیری شامل موارد چون «هجر»، عزل (برکناری از وظیفه)، تشهیر (شناساندن و شهره ساختن در شهر)، تبعید، از بین بردن ابزار جرم، شلاق، حبس، جریمه نقدی و... می‌گردد، که قاضی در محکمه با صلاحیتی اسلامی با در نظر داشت اندازه و نوعیت غش شخص تصمیم می‌گیرد.^{۲۰}

بعضی علما در کتب شان غش را به ردیف خدعه، از لحاظ که در آن دروغ و فریبی وجود دارد، قرار داده‌اند، در این جا همین مترادف بودن خدعه با غش را به تحلیل و بررسی بگیریم، موضوع خدعه اکثراً به منافع مسلمانها به خصوص در جهاد جواز دانسته شده بود؛ ولی خدعه کمتر یا هم به هیچ مفهوم در بین مردم که به تعبیر دروغ جواز داشته باشد! هرگز در زندگی فردی جواز ندارد. خدعه و نیرنگ در جنگ با دشمن برای گمراه سازی جایز بوده، چنانچه، بخاری شریف از جابر رضی الله عنه روایت کرده است، که پیامبر اکرم صلی الله و علیه و سلم گفتند: «الحرب خدعه» یعنی (جنگ فریب و نیرنگ است و فریب و نیرنگ از جمله ابزار جنگ است) و روایت دیگری از ام کلثوم دختر عقبه روایت شده که می‌گوید: من سراغ ندارم و نشنیدم که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و سلم دروغی به مردم گفته باشند، و یا جایز دانسته باشند؛ مگر در جنگ و جهاد که با یک گروه بدتر از یک دروغ که آن‌ها پلید هستند؛ با این شیوه یا اصلاح شوند و یا از بین برده شوند، به خدعه در آن زمان اجازه داده‌اند.^{۲۱}

ب: تفاوت فریبکاری با مفاهیم مشابه

۱. تفاوت فریبکاری با سرقت

فریبکاری از دو ناحیه با سرقت تفاوت دارد:

یکی اینکه جانی در سرقت با تلاش جسمانی می‌خواهد بر مال منقول غیر ب‌ه‌شکل پنهانی یا به زور دسترسی پیدا کند؛ اما در فریبکاری اکثراً تلاش ذهنی بوده که مجنی علیه را قناعت دهد و مال منقولش را از او بگیرد.

دوم اینکه در سرقت اخذ مال غیر، بدون رضایت و بدون علم مجنی علیه صورت می‌گیرد، در حالیکه در فریبکاری، متضرر با رضایت خود مال اش را به فریبکار تسلیم کرده و ضرر می‌بیند.

^{۱۸}. هوشنگ شامبیاتی، جرایم علیه اموال و مالکیت (تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۳ ه.ش)، ۱۷۸.

^{۱۹}. مهدی سالاری، کلاهبرداری (تهران: نشر میزان، ۱۳۷۷ ه.ش)، ۴۵.

^{۲۰}. انار گل منصوری - غلام یحیی طاهری، حقوق جزای اختصاصی ۲ (کابل: بنیاد آسیا، ۱۳۹۸ ه.ش)، ۱۴۹.

^{۲۱} سید سابق، فقه السنه، مترجم. محمود ابراهیمی (تهران: مردم سالاری، ۱۳۸۷ ه.ش)، ۹۴.

۲. تفاوت فریبکاری با خیانت در امانت

خیانت در امانت مال، تسلیمی مال برای خیانت کار بدون استعمال وسایل فریبکارانه صورت می‌گیرد و جرم مذکور تحقق نمی‌یابد؛ مگر اینکه جانی بعد از تسلیم شدن مال به اساس توافق، قرار داد، حکم محکمه آن را برای خودش اخذ یا استعمال نماید، یا در آن تصرف مالکانه کند و بر عکس در فریبکاری جانی با یکی از طریق فریبکارانه مجنی علیه را به تسلیم دادن مالش برای خود یا برای شخص دیگر وادار می‌سازد و بدین وسیله بر آن استیلاء حاصل نماید.^{۲۲}

ج: سیر تاریخی جرم فریبکاری

تقلب و یا فریبکاری ب ه شکل امروزی چندان سابقه تاریخی ندارد، در گذشته در کنار عمل سرقت از فریبکاری نیز بحث می‌گردید. از فریبکاری تحت عناوینی چون جرم مستقل یاد شده، دلیل این امر آن است که این موضوع در جوامع قدیم، استقلالیت نداشت. از حقوق روم قدیم تا حقوق فرانسه قبل از تصویب قوانین مختلف، فریبکاری را جزئی از جرم سرقت تلقی می‌کردند. در نظام حقوقی کامن‌لا، تحصیل مالی غیر از طریق خدعه و فریب در ابتدا اساساً جرم دانسته نمی‌شد و پس از آن، نیز جرم چندان شدید به شمار نمی‌رفت. در حقوق انگلستان فریبکاری با سرقت تفاوت چندانی نداشت.^{۲۳} تا این که در کامن‌لا اولین بار در سال ۱۷۵۷ م توسط پارلمان انگلستان قانونی به تصویب رسید و برای گریز از خلاءهای سرقت ساده، جرم فریبکاری به صورت مستقل و مضر شناخته شد.^{۲۴}

از نظر فقهای پیشین در بین جرایم علیه اموال و مالکیت آنچه که اصالت دارد، جرم سرقت است و فقهاء، سایر اعمال منتهی به بردن اموال غیر را، از جمله غش یا احتیال که همان بردن مال با توسل به حيله و تقلب است، تلقی کرده‌اند. با وجود این، امروزه فریبکاری به عنوان مهم‌ترین جرم علیه اموال و مالکیت دانسته می‌شود؛ زیرا با تشکیل شرکت‌ها و سازمان‌های مالی و تجاری اکثراً جرایم مالی را، در این مراکز با توسل به حيله و نیرنگ، مرتکب می‌شوند. علاوه بر آن جرم کلاه‌برداری؛ مانند: جرایم ترافیکی یا رانندگی کاملاً یک پدیده نو ظهور نیست در گذشته نیز وجود داشته است؛ ولی عنوان مستقل مجرمانه برای آن در نظر گرفته نمی‌شد. با توجه به رشد چشمگیری کشورها از نگاه رشد اقتصادی و صنعتی برخوردار شده‌اند، توجه کشورها را به خود جلب کردند و دانشمندان آن را، اعتبار و تحت عنوان جرم مستقل مالی مورد توجه قرار دادند و آن را عمل غیر قانونی تلقی نمودند.^{۲۵}

د: حکم تکلیفی فریبکاری

الله متعال فریبکاری را در هر داد و ستد حرام گردانیده و همچنین حرمت آن در احادیث متواتره نیز ثابت شده است، از این رو فقهاء و اهل علم بر حرمت آن اختلاف ندارند؛ بلکه بر حرمت آن اجماع کرده‌اند. از آنجاییکه در غش و فریب بر دیگران آسیب می‌رسد، عقل هم آنرا قبیح و نادرست قلمداد می‌نماید. اینک برای وضاحت بیشتر دلایل نقلی و عقلی حکم فریبکاری که بیانگر حرمت آن است، می‌پردازیم.

۱. قرآن

خداوند متعال در چندین آیه حرمت فریبکاری را بیان نموده است که به شرح ذیل می‌باشد:

﴿وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ؛ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ؛ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وُزِنُوا لَهُمْ يُخْسِرُونَ﴾؛ وای بر کم‌فروشان! آنان که وقتی برای خود پیمانه می‌کنند، حق خود را به‌طور کامل می‌گیرند؛ اما هنگامی که می‌خواهند برای دیگران پیمانه یا وزن کنند، کم می‌گذارند!^{۲۶}

^{۲۲} داد محمد نذیر، حقوق جزای اختصاصی (کابل: انتشارات حامد رسالت، ج ۲، ۱۳۹۸ ه.ش)، ۴۵-۶۴.

^{۲۳} شامبیاتی، جرایم علیه اموال و مالکیت، ۲۹.

^{۲۴} لفیو - این آر، جرم‌های مالی، مترجم. حسین آقایی نیا (تهران، نشر میزان، ۱۳۹۷ ه.ش)، ۹۵.

^{۲۵} علی مراد حیدری، جرایم علیه اموال و مالکیت (قم: پوهنتون قم، ۱۳۹۶ ه.ش)، ۱۵۲.

^{۲۶} المطففین ۱/۸۳-۳.

شقیطی رحمه الله در تفسیر آیه مذکور چنین می‌نویسد: هر کسی که در کالای فروشی فریبکاری نماید، یا عیب آن را بپوشاند، یا در عدد آن کم و یا زیاد کند، مظف در کیل گفته می‌شود و وعید بالویل، شامل آن هم می‌گردد.^{۲۷}

﴿وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ﴾^{۲۸} و اموال یکدیگر را به باطل (و ناحق) در میان خود نخورید! در این آیه حرمت تصرف مال دیگران، بدون حق شرعی، حرام و باطل تلقی شده است، البته باطل مفهوم وسیعی دارد، چون باطل در مقابل حق قرار دارد و هر چیزی که ناحق باشد را در بر می‌گیرد. بنابراین فریبکاری در هر چیز از زمره باطل محسوب می‌شود و نیز «اکل بالباطل» گوناگون می‌باشد، گاهی از طریق فریب و تدلیس، گاهی توسط غصب، بعضاً از طریق لهو مانند قمار و گاهی از طریق رشوت و خیانت صورت می‌گیرد.^{۲۹}

ابن عربی می‌گوید: در واقع آیه مذکور یک اصل کلی و زیربنای قوانین اسلامی در مسائل مربوط به معاملات و مبادلات مالی را بازگو کرده است. به همین دلیل فقهای اسلام در تمام بخش‌های معاملات به آن استدلال می‌کنند.^{۳۰}

این آیه بر تحریم فریبکاری دلالت می‌کند: ﴿وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ﴾^{۳۱} و حق مردم را کم نگذارید، است. ابن عربی در رابطه می‌گوید: «بخس» به معنای النقص بالتعيب والتزهد أو المخادعة عن القيمة أو الاحتيال في التزید في الكيل أو النقصان مني.^{۳۲}

۲. سنت

در احادیث صحیح نیز حرمت فریبکاری بیان شده است که برخی از آن‌ها به شرح آتی اند: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمود: [من حمل علينا السلاح فليس منا. ومن غشنا فليس منا]؛ آنکه بر ما سلاح کشد از ما نیست و آنکه به ما خیانت کند از ما نیست.^{۳۳}

همچنان در روایت دیگری از ابو هریره آمده است که آن رسول الله صلی الله علیه وسلم: [امر علی صبرة طعام، فأدخل يده فيها، فنالت أصابعه بللاً، فقال: ما هذا يا صاحب الطعام؟ قال: أصابته السماء يا رسول الله، قال: أفلا جعلته فوق الطعام كي يراه الناس، من غش فليس مني]. رسول الله صلی الله علیه وسلم از کنار انبار خوراکی گذر کرد، پس دستش را در آن داخل کرد و آن را خیس یافت، سپس فرمود: ای صاحب طعام این (تری) چیست؟ گفت: یا رسول الله صلی الله علیه وسلم باران بر آن باریده است. فرمود: چرا آن را به گونه‌ای قرار نداده‌ای تا همگان آن را ببینند؛ هر کس فریب در کار آرد، از من نیست.^{۳۴}

۳. اجماع

تمام علمای اسلام بر حرام بودن فریبکاری اجماع کرده اند.^{۳۵} همچنان عدوی گفته است: کسی که در مورد تحریم فریبکاری، مخالف باشد، نمی‌دانم؛ زیرا این کار، مکر، نیرنگ بازی و حيله برای گرفتن مال مردم به ناحق است. از این رو در شریعت ممنوع قرار گرفت.^{۳۶} مستند این اجماع، سه آیه اول سوره مطفین، آیه ۱۸۸ سوره بقره و... است. در این مورد احادیث صحیح نیز وجود داد که مدلل همین موضوع می‌باشد.

^{۲۷} محمد الأمين الجكني الشقيطي، *أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن*، محقق. مكتب البحوث والدراسات (بيروت: دار الفكر للطباعة والنشر، ۱۴۱۵ هـ ق / ۱۹۹۵ م، بی‌جا).

^{۲۸} البقره ۱۸۸ / ۲.

^{۲۹} بغوی، *تفسیر البغوی*، ۱۵۹ / ۱؛ الاندلسی، *المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز*، ۱۹۷ / ۴.

^{۳۰} ابن العربی، *أحكام القرآن*، ۱۳۷ / ۱.

^{۳۱} الشعراء ۱۸۳ / ۲۶.

^{۳۲} ابن عربی، *أحكام القرآن*، ۳۱۸ / ۲.

^{۳۳} مسلم، "الأیمان"، ۴۳، ۱۶۴ (۱۰۱).

^{۳۴} مسلم، "ایمان"، ۴۳، ۱۶۴ (۱۰۲).

^{۳۵} محمد بن علي الشوكاني، *نيل الاوطار من أحاديث سيد الاخير شرح منتقى الاخبار* (بيروت: دار الجيل، بی‌تا)، ۲۵۱/۵.

^{۳۶} علي بن أحمد العدوي، *حاشية العدوي على شرح كفاية الطالب الرباني*، تحقيق. يوسف الشيخ محمد البقاعي (بيروت: دار الفكر، ۱۴۱۴ هـ ق - ۱۹۹۴ م، بی‌جا)، ۱۵۲ - ۱۵۱ / ۲.

هـ. اقسام فریبکاری

فریبکاری صورت‌های گوناگون دارد به خاطر جلوگیری از اطاله کلام به برخی از آن‌ها اشاره می‌گردد:

۱. پنهان جنس بد در جنس خوب: مانند: خلط کردن گندم غیر مرغوب در گندم مرغوب.
۲. فریبکاری یا تدلیس: اکثر اوقات فریبکاری در معاملات به‌طور تدلیس قولی اتفاق می‌افتد مانند دروغ گفتن در نرخ مبیع؛ یا به صورت تدلیس عملی اتفاق می‌افتد مانند مخفی نگهداشتن عیب جنس فروشی از مشتری.^{۳۷}
۳. ادخال غیر مراد در مراد: مثال آن مخلوط کردن آب در شیر است.^{۳۸}
۴. توصیف کالا بر خلاف واقعی: جنس فروشی برای مشتری بر خلاف آنچه که است، معرفی گردد.^{۳۹} مثلاً جنس چینیایی به نام جاپانی به فروش برسد.

۵. تقلب کاری: تقلب کاری نیز نوعی از فریبکاری است و آن این است که اکثر فابریکه‌های تولیدی اجناس خود را به نام‌های تقلبی به بازار عرضه می‌نمایند.

۶. فریبکاری در کیل و وزن: فریبکاری در کیل و وزن هم یک بخشی از فریبکاری است و آن این است که فروشنده، برنج ده کیلویی را ده کیلو و دو صد گرم معرفی نموده به فروش برساند.^{۴۰} افزون بر موارد ذکر شده، فریبکاری اشکال و انواع گوناگونی دارد، بسان فریبکاری در مباحه، تولیه، ضعیه و...، که بررسی همه جانبه‌ی آن از مجال این نوشتار بیرون است، بناء از ذکر آن‌ها صرف نظر می‌شود.

۷. فریبکاری الکترونیکی (الکترونیکی): فریبکاری از نظر نوع ارتکاب از جمله رفتار فزینیکی غیر مجاز و پیچیده بوده، از نظر قلمرو، قلمرو بسیار گسترده‌ای را شامل می‌شود که روز به روز در حال شیوع و زیاد شدن نوعیت آن است. امروزه یکی از انواع وسایل فریبکاری استفاده از روش‌های الکترونیکی و مخابراتی است؛ دانشمندان معاصر به این موضوع توجه نموده و به صورت خاص مطرح نموده اند که ما در این تحقیق به خلاصه مطالب موردی آن به شرح ذیل می‌پردازیم.

۱.۷. تعریف فریبکاری الکترونیکی

با توجه به جدید بودن فریبکاری الکترونیکی از یک طرف، تخصصی و فنی بودن این عمل و از طرف دیگر تغییرات در وسایل تقلب در امور زندگی، عدم ثبات در یکسان بودن آن و با در نظر داشت این همه ارایه یک تعریف جامع و مانع از این نوع رفتار نادرست، گاهی تحقیقات را دشوار ساخته است. با این حال، فریبکاری الکترونیکی را چنین تعریف می‌نماییم، عبارت‌اند از: هر نوع وارد نمودن، ایجاد تغییر یا وقفه در اطلاعات کمپیوتری یا برنامه کمپیوتری یا دیگر مداخلات در پردازش اطلاعاتی که نتیجه آن را تحت تأثیر منفی قرار دهد، خواه موجب از دست دادن اموال و تصرف آن‌ها با قصد کسب منفعت و امتیاز اقتصادی غیر قانونی برای خود یا شخص دیگری می‌باشد. به‌صورت ساده‌تر می‌توان گفت: هر گونه سوء استفاده مالی یا تحصیل منفعت یا خدمات مالی یا امتیازات مالی را با انجام عملیات متقلبانه در سیستم کمپیوتری، فریبکاری الکترونیکی می‌گویند.^{۴۱}

^{۳۷}. وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، الموسوعة الفقهية الكويتية، ۲۲۰ / ۳۱.

^{۳۸}. وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، الموسوعة الفقهية الكويتية، ۲۲۰ / ۳۱.

^{۳۹}. کمیته تشکیل شده از عده علماء و فقهاء در خلافة عثمانی‌ها، مجلة الأحكام العدلیة، تحقیق. نجیب هواونینی، ماده ۱۶۴، ۳۴.

^{۴۰}. وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، الموسوعة الفقهية الكويتية، ۲۲۳ / ۳۱.

^{۴۱}. مهدی سالاری، کلاه برداری (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۳ ه.ش)، ۲۵۶.

و: شرایط تحقق فریبکاری

با در نظر داشت مطالب بیان شده، فریبکاری با شرایط ذیل متحقق می‌شود:

۱. عیب داشتن میبع

جنس فروشی عیب و نقصی داشته باشد که به وسیله حيله و نیرنگ فروشنده، پوشیده گردد.

۲. علم فروشنده و جهل خریدار

فریبکاری زمانی به میان می‌آید که فروشنده از عیب کالای فروشی آگاه باشد؛ اما گیرنده از آن جاهل باشد. علاوه بر آن فروشنده قصد خدعه و فریب را نیز داشته باشد.^{۴۲}

البته شرایط تحقق فریبکاری در بخش الکترونیکی، شامل توسل به وسایل فریبکارانه از طریق دسترسی به سیستم، برنامه‌ها یا اطلاعات کامپیوتری، داخل شدن به سیستم، تعدیل آن، تغییر، حذف یا تولید برنامه یا اطلاعات کامپیوتری، مداخله به امور کاری، ممانعت، اخلال یا انسداد عمل کرد سیستم کامپیوتری، کاپی کردن، انتقال یا ارسال اطلاعات یا برنامه به سیستم کامپیوتری دیگری، دستگاه یا وسیله ذخیره‌سازی به استثنای وسیله‌ای که در آن ثبت شده است، یا انتقال، یا ارسال اطلاعات یا برنامه به موقعیت دیگر در عین سیستم کامپیوتری، دستگاه یا وسیله ذخیره‌سازی استفاده از اطلاعات یا برنامه یا اخراج اطلاعات یا برنامه از سیستم کامپیوتری که در آن ثبت شده است، می‌گردد. براین اساس، شخصی که تخصص در برنامه‌های کامپیوتری دارد، از طریق دستکاری در این امور سبب فریب در سیستم گردیده است. این جرم ثابت شود مانند جرم چک تقلبی، جرم مطلق بوده به مجرد انجام چنین عملیاتی که منجر به کسب منفعت برای مرتکب جرم یا شخص دیگری یا وارد نمودن خساره به دیگری گردد، جرم تحت عنوان فریبکاری الکترونیکی یا تقلب کامپیوتری نامیده می‌شود.

از نظر شرط معنوی، شامل قصد عام یعنی علم و آگاهی مرتکب در انجام رفتار مادی جرم و هم قصد خاص است. قصد خاص در این عمل مجرمانه، عبارت است از قصد کسب منفعت برای خود و یا شخص دیگر یا این که قصد وارد ساختن ضرر به دیگری می‌باشد. بعضی از کتب درباره شرایط تحقق فریبکاری موارد ذیل را تذکر داده است:

۳. متقلبانه بودن وسایل

حيله و تقلب در ادبیات فارسی به معنای نادرستی، دغل، مکر، فریب و تزویر به کار رفته است. در اصطلاح، نیز نزدیک به همین معنی به کار رفته است. در جرایم مختلف نقش وسیله، متفاوت است، در برخی از جرایم از ماهیت متشکله وسیله نقش خاصی ندارد؛ ولی در برخی از موارد وسیله به عنوان بخشی از عناصر متشکله جرم نقش اساسی دارد. فریبکاری مستلزم انجام یک سلسله عملیات فریبکارانه و صحنه‌سازی‌ها بر خلاف حقیقت است که با دروغ‌گویی صرف، متفاوت است. روش متقلبانه هر چند یک امر عرفی است؛ ولی برای تحقق جرم فریبکاری باید این روش در اغفال مالباخته و در نتیجه در تحصیل مال ب شکل متقلبانه نقش اساسی داشته، موجب فریب آن گردد و استفاده از وسایل متقلبانه مقدم بر تحصیل مال بوده باشد و در نهایت این که رابطه سببیت میان روش‌های حيله و نیرنگ با تحصیل مال وجود داشته باشد. در اینجا این پرسش مطرح است که اگر اشخاص با سوء نیت و با به کارگیری وسایل غیر متقلبانه اقدام به تحصیل مال غیر نمایند، فریبکاری خواهد بود. در پاسخ باید گفت که با توجه به این که هیچ یک از اقدام انجام شده مصداق به کارگیری حيله و تقلب نمی‌باشد، عمل یاد شده را جزء فریبکاری به شمار آورد.^{۴۳}

۴. فریب مجنی علیه

یکی از شرایط اساسی فریبکاری، اغفال و فریب خوردن قربانی جرم در اثر عمل متقلبانه مرتکب است. این شرط نشانگر آن است که ارتکاب جرم فریبکاری تنها علیه یک انسان قابل تصور است، کسی نمی‌تواند، موتر، کامپیوتر و یا وسایل دیگری را فریب بدهد.

^{۴۲}. وزارت الأوقاف والشئون الإسلامية، الموسوعة الفقهية الكويتية، ۳۱/ ۲۱۸-۲۲۱.

^{۴۳}. شامبیاتی، جرایم علیه اموال و ملکیت، ۱۵۶.

باید بین اغفال و فریب قربانی و تسلط مجرم بر مال او، رابطه علیت مؤثر وجود داشته باشد. در حقیقت فریبکار عملی را انجام می‌دهد که رضایت ظاهری متضرر را در تسلیم مال بدست می‌آورد. طبیعی است تا زمانیکه متضرر، مورد اغفال واقع نشود، با اراده آزاد خود، مال را به شخص فریبکار تحویل نخواهد داد. این موضوع نشانه عدم آگاهی مجنی علیه نسبت به متقلبانه بودن وسایل مورد استفاده توسط فریبکار است. بنابراین مواردی که متضرر از موضوع متقلبانه بودن وسایل به کار گرفته شده آگاهی داشته باشد و با این وجود، مال را در اختیار او قرار دهد، مثلاً: سندی که فریبکار ارایه می‌نماید، صاحب مال به جعلی بودن آن آگاهی داشته، با این حال، مال را در اختیار او قرار دهد، در چنین عملیاتی جرم فریبکاری بر اساس منفعت تحقق می‌یابد.

۵. رابطه سببیت و نتیجه حاصله

با توجه به این که جرم فریبکاری از جرایم مقید به نتیجه می‌باشد، صرف توسل به وسایل متقلبانه در این جرم، عنوان مجرمانه فریبکاری ندارد، هرچند ممکن است در مواردی به صورت جرم خاص مانند: جعل و تزویر و یا سوء استفاده از مدال‌ها و نشانه‌های دولتی به صورت جداگانه جرم‌انگاری شده باشد، اما در جرم فریبکاری تا زمانی که این رفتارها سبب حصول نتیجه یعنی به دست آوردن مال غیر نگردد، جرم فریبکاری تحقق نخواهد یافت، بنابراین، تحصیل مال غیر جزء نهایی رکن مادی این جرم را تشکیل داده و به عنوان آخرین مرحله جرم فریبکاری به حساب می‌رود. به عبارت دیگر، باید بین اغفال و فریب خوردن مجنی علیه و بردن مال او توسط مرتکب جرم، رابطه علیت و سببیت مؤثر وجود داشته باشد.

ز: عناصر تشکیل دهنده فریبکاری

۱. عنصر شرعی یا قانونی فریب

فریبکاری که حکم آن ثابت شد، شرعاً و قانوناً ممنوع است. الله متعال در چندین آیه مبارکه منع قرار داده است. دین اسلام بر مبنای نص آیه و احادیث متعدد، این رفتار را در اجتماع ممنوع کرده است. در صورت انجام، اعمال فریبکارانه، فاعل آن در محکمه معرفی شده و مجازات خواهد شد.

۲. عنصر مادی فریبکاری

رکن مادی در مفهوم خاص، به تظاهر خارجی فعل و انفعالات ذهنی مرتکب در قالب یک رفتار عصبیانی و حق تلفی گفته می‌شود و در مفهوم عام‌تر شامل موضوع، شرایط آن، رابطه سببیت با نتیجه و... می‌گردد.^{۴۴} در حقیقت عنصر مادی تمامی اجزا و شرایط تشکیل دهنده یک جرم را در بر می‌گیرد. همانطوری که قبلاً بیان گردید به دلیل تحولات اجتماعی و پیشرفت‌های سریع صنعتی و پیدایش متنوع وسایل ارتباطی و مبادلات اقتصادی فریبکاری سریع‌تر از قبل در حال رخ دادن است، به طور مداوم در حال درگیری و همچنین از تنوع و پیچیدگی‌های خاصی برخوردار گردیده است. از این رو، مصادیق این جرم از حالت احصائیه و شمارش بیرون شده است که این موضوع نیاز به تجزیه و تحلیل دقیق‌تر عنصر مادی عمل فریبکاری را مطالبه می‌نماید، از تعریف عمل فریبکاری چنین برداشت می‌شود که فریبکاری در زمره اعمال مرکب قرار می‌گیرد و رکن مادی آن، مرکب از اجزاء و عناصر متنوع می‌باشد که به منظور تحقق یافتن این عمل نادرست به مطالعه موارد ذیل ضرورت می‌شود.

۳. حرکت فزینی در فریبکاری

فریبکاری، زمانی قابل تحقق است که شخص فریبکار از طریق انجام اعمال متقلبانه و فریبکارانه موجب اغفال شخص صاحب مال گردیده، مال او را به دست آورده باشد. بر این اساس، رفتار مرتکب باید به شکل فعل مثبت مادی باشد و ترک فعل یا فعل منفی نمی‌تواند موجب تحقق این عمل مجرمانه گردد.

^{۴۴}. حسین آقایی نیا - هادی رستمی، جرایم علیه اموال و مالیکیت (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۷ ه.ش)، ۴۰.

۴. استفاده از اسم کاذب (تقلب)

در اینجا شخصی به نام خود یا از نام مجهول به منظور فریب دادن دیگری استفاده نماید، طوری که مخاطب خود را به اشتباه بیاندازد، مثلاً: خود را به نام کسی معرفی کند که از مخاطب طلب دارد و به نام طلبکار، مالی را از وی حصول نماید، فریبکاری بر وی صادق خواهد بود. ولی اگر طرف مقابل، خود دچار اشتباه شده، شخصی را به جای کس دیگری تشخیص دهد، هر چند این شخص با سکوت نمودن، اشتباه او را مرتفع نسازد. به کارگرفتن صفت جعلی و دروغین مثل این که خود را داکتر معالج معرفی نماید و از این طریق وجوهی را از افراد دریافت کند.

۵. سوء استفاده از صلاحیت

در مواردی ممکن است شخصی واقعاً در یک سمت رسمی و واقعی موقعیت داشته باشد؛ اما داشتن چنین سمتی موجب گرفتن وجوه افراد نمی باشد، مثلاً: شخصی شاروال یا مسؤول شرکت برق یک شهر است، با سوء استفاده از این موقعیت امور قانونی و عادی را که وظیفه اش می باشد، از طریق گرفتن پول از مردم انجام می دهد، مبلغ گرفته شده را نه به عنوان رشوت، بلکه به عنوان حق امتیاز از طرف اداره یا شرکت مربوطه اخذ می نماید و مردم نیز به این باور که انجام و ارایه چنین خدماتی مستوجب پرداخت چنین وجوهی به این مقام می باشد، به او پول می پردازند. در این صورت چنین شخص، مرتکب جرم فریبکاری گردیده است.^{۴۵}

۶. اطلاعات نادرست

یکی از روش‌های فریبکاری، دادن اطلاعات نادرست در حادثه معین است. منظور از دادن این اطلاعات، کسب معلومات راجع به موضوع مشخصی است که با توجه به شرایط خاص افراد، نسبت به این اطلاعات، فریفته شده، اموال و املاک خود را در اختیار شخص فریبکار قرار می دهد و به این طریق به افراد ضرر حاصل شده و شخص فریبکار منافع را به دست می آورد، برای مثال شخصی که عضویت شورای یک شهر را دارد و می داند که اماکن مشخص در طرح نقشه کشی شهری قرار داشته، قرار است به زودی از آن نواحی سرک کشیده شده زمین‌ها و خانه‌ها ارزش چند برابر پیدا می نماید. در این حال، با دادن اطلاعات نادرست به مردم آن نواحی می گوید که خانه‌های تان به زودی از طرف دولت تخریب خواهد شد. در نتیجه این اطلاعات دروغین استملاک منازل متذکره را با مبلغ ناچیز به دست می آورد. می توان گفت، چنین شخصی مرتکب جرم فریبکاری از طریق دادن اطلاعات نادرست گردیده است.^{۴۶}

ح: عنصر معنوی فریبکاری

رکن معنوی فریبکاری، مانند دیگر جرایم مقید از دو جزء ذیل تشکیل شده است:

۱. سوء نیت عام

در فریبکاری، سوء نیت عمومی عبارت است از به کارگیری ارادی و آگاهانه وسایل تقلبانه برای اغفال و غرر کردن دیگری و تحقق فریبکاری مرتبط است؛ که شخص علماً و عمدتاً وسایلی را به کار برده باشد؛ آگاهی به متقلبانه بودن آن‌ها داشته باشد، هدف از استعمال آن‌ها فریب دیگری باشد.^{۴۷} یعنی مرتکب فریبکاری باید به تقلبی بودن وسایل مورد استفاده خود، علم داشته باشد و با قصد اراده اقدام نماید. بنابراین، اگر کسی نسبت به متقلبانه بودن وسایل مورد استفاده خود جاهل باشد یا نسبت به غیر متقلبانه بودن وسایل اشتباه نماید، به دلیل فقدان قصد مجرمانه، فریبکار دانسته نخواهد شد.

^{۴۵}. منصور - طاهری، حقوق جزای اختصاصی، ۲، ۱۵۲.

^{۴۶}. منصور - طاهری، حقوق جزای اختصاصی، ۲، ۱۵۳.

^{۴۷}. شامبیاتی، جرایم علیه اموال و مالکیت، ۲۰۳.

۲. سوء نیت خاص

علاوه بر قصد عام تحقق فریبکاری، قصد خاص یا سوء نیت خاص هم لازم دارد. قصد خاص در فریبکاری، اکتساب مال غیر است که به صورت تصاحب، حيازت، انتقال اموال دیگران قابل تحقق می‌باشد.^{۴۸}

ط: جزای فریبکاری

در شریعت اسلامی، برای مدلس (فریب کار) حد و جزای خاصی تعیین نشده است، اما اگر دانسته شود، فروشنده مشتری را فریب داده است، در این صورت دین اسلام برای مشتری این صلاحیت را می‌دهد که کالا را پیش خود نگهدارد و یا به فروشنده باز گرداند.^{۴۹} از نظر تعقیب عدلی پیگرد و ادامه طرح دعوی جزایی در عمل فریبکاری مشروط به شکایت مجنی علیه بوده است. قابل یادآوری است که این جرم از جمله جرایم قابل گذشت می‌باشد. به صورت‌های خاص در جرم فریبکاری، مجازات خاص پیش‌بینی شده است.

۱. تصرف در اموال غیر با استفاده از فریب

از جمله صورت‌های خاص که در باره عمل فریبکاری پیش‌بینی گردیده است، تصرف غیر شرعی در مال غیر می‌باشد، چنانچه با استفاده از وسایل فریبکارانه مانند جعل سند، در مال منقول یا غیر منقول شخص دیگری تصرف کند که موجب ایجاد ضرر به صاحب مال شود، رکن شرعی و قانونی که قبلاً اشاره شد، تصرف فریبکارانه، مانند: اینکه خانه را با سند جعل از دست صاحب اصلی خارج نموده، خود استفاده نماید و... که این تصاحب مال، در محکمه که قاضی محکمه چنین عمل را به ثبوت دریافت کند که فریبکاری صورت گرفته، فریبکار را، مطابق اصول نافذ کشور مجازات خواهد کرد و یا حد اقل مال و متاع را به صاحب اصلی بر می‌گرداند.^{۵۰} در کل سوء نیت خاص قصد ایجاد ضرر به دیگری می‌باشد.

۲. تصرف در اموال غیر با استفاده از عدم توانایی مجنی علیه

یکی از صورت‌های خاص جرم فریبکاری، سوء استفاده از ضعف نفس اشخاص است. فرقی ندارد که این اشخاص رشید باشد یا غیررشید. من‌ظور از ناتوانی و ضعف نفس آن است که در مواردی، امیال نفسانی مجنی علیه بر اندیشه عقلائی او غلبه نموده، تصمیمی اتخاذ نماید که ناشی از ضعف نفسانی دانسته شود. بنابراین در چنین شرایطی اگر شخصی اموال او را از چنگ او خارج ساخته، در اختیار خود قرار بدهد، رفتار او هرچند به صورت عام، فریبکاری دانسته نمی‌شود، اما از نظر بعضی علماً در حکم فریبکاری بوده، قابل مجازات خواهد بود.^{۵۱}

ی: راه‌های رفع عوامل و زمینه‌های فریبکاری

قبل از اینکه راه‌های پیشگیرانه بیان گردد، برای عمل فریبکاری ضرورت است که راه‌های شناسایی مشکلات که از آن فریبکاری، غش، خدعه، مکر و... اعمال مترادف آن، رخ می‌دهد، متوقف یا هم کاهش داده شوند آنها قرار آتی خلاصه شده است:

۱. رونق مطالعه در بین جوانان و... اشخاص، بخصوص مطالعه کتاب‌های با اهمیت، مشمول احکام الهی و مفهوم شناسی از همچو موارد فریبکاری و نقش آن جلوگیری از آن عمل ناپسند.

۲. توجه به مشکلات اقتصادی عموم مردم و رفع فقر در جامعه.

^{۴۸}. منصورى - طاهرى، حقوق جزای اختصاصی، ۲، ۱۵۷.

^{۴۹}. دُیّان، المَعَامَلَاتُ الْمَالِيَّةُ أَصَالَةٌ وَمُعَاصِرَةٌ، ۱۵، ۳۲۱.

^{۵۰}. منصورى - طاهرى، حقوق جزای اختصاصی، ۲، ۱۶۳.

^{۵۱}. سالاری، کلاه برداری، ۲۳۱.

۳. فراهم آوری تسهیلات عمومی از قبیل: زمینۀ کار، اشتغال زایی و تحصیلات برای فرزندان وطن.^{۵۲}

۴. تربیۀ سالم در خانواده، انتخاب مربی‌های صالح در دورۀ نوجوانی و جوانی.

ک: راه‌های پیشگیری از فریبکاری

برای پیشگیری از ارتکاب عمل فریبکارانه، نکات ذیل تطبیق و رعایت گردد:

۱. هماهنگی با اداراتی که در مورد پیشگیری از وقوع انواع جرایم از قبیل فریبکاری نقش دارند مانند: وزارت داخله، نهاد های عدلی

و قضایی. همچنان برنامه‌های که در پیشگیری انواع جرایم و فریبکاری نقش دارند.

۲. آگاهی دهی به خانواده‌ها پیرامون عواقب فریبکاری، تا فرزندان شان را نظارت و کنترل نموده از آغوشته شدن نسل شان به کار

های خلاف اسلامی جلوگیری نمایند.

۳. اتخاذ تدابیر امنیتی و استخباراتی بیشتر، در جاها و مناطق با اهمیت و ازدحام و خصوصاً در جا هایی که معاملات صورت می‌گیرد.

۴. اطلاع رسانی شفاف از طریق رسانه های جمعی به منظور کاهش انواع جرایم بخصوص عمل فریبکاری که به اتفاق علمای اسلام

حرام بوده و در جامعه هرج، بی اعتمادی، بی نظمی و... می‌آورد.

۵. بالا بردن قوه مقاومت از قبیل انجام فعالیت های دینی و عقیدتی که از جمله عوامل باز دارنده فریبکاری تلقی می‌شود.

۶. اختیار کردن محیط سالم، چون انتخاب محیط سالم در جلوگیری از وقوع هرنوع خلاف کاری و بی نظمی، نقش دارد.

۷. به طور مداوم تذکر دادن احکام الهی خصوصاً موضوع فریبکاری برای مردم، تا از وقوع فریبکاری، کم فروشی، بی اعتمادی

جلوگیری صورت گیرد.^{۵۳}

^{۵۲}. محمد شفیع صالحی، کریمینولوزی (کابل: انتشارات حامد رسالت، ۱۳۹۶ ه.ش)، ۱۲۶.

^{۵۳}. صالحی، کریمینولوزی، ۱۲۶-۱۲۷.

نتیجه گیری

فربیکاری یک عمل حرام است که حرمت آن در آیات متعدد قرآن کریم همچون در آیه ۱۸۸ سوره بقره و در احادیث نبوی صلی الله علیه و سلم ثابت است. همچنان این کار عقلاً نیز قبیح و مذموم شمرده می شود. پس اگر کسی از طریق فربیکاری مالی را به دست آورد، حرام است و باید به اصل صاحب آن مسترد گردد. علاوه بر این، فربیکاری انواع مختلف دارد، مانند: پنهان ساختن جنس بد در جنس خوب، توصیف کالا بر خلاف واقعیت، ادخال غیر مراد در مراد، مثل: مخلوط کردن آب در شیر، فربیکاری الکترونیکی، فربیکاری با تدلیس، مانند: دروغ گفتن در نرخ مبیع یا کتمان عیب آن، تقلب کاری، تولید کالا به نام های تقلبی و غیره.

فربیکاری از خود شرایط خاصی دارد مانند: عیب داشتن مبیع، فروشنده از عیب کالای فروشی آگاه اما گیرنده از آن جاهل باشد. علاوه بر آن فروشنده قصد خدعه و فریب را نیز داشته باشد. در دین اسلام به خاطر جلوگیری از وقوع فربیکاری یک سلسله راهکارها بیان شده است که عبارت اند از: اتخاذ تدابیر امنیتی و استخباراتی خصوصاً در جاها و مناطق پراهمیت و ازدحام، هماهنگی با کارمندان بخش امنیتی، بالا بردن قوه مقاومت از قبیل: انجام فعالیت های دینی و عقیدتی، اختیار کردن محیط سالم و غیره.

همچنان جرم فربیکاری از سه عنصر متشکل بوده: عنصر شرعی و قانونی فربیکاری، عنصر مادی فربیکاری و عنصر معنوی فربیکاری.

فهرست منابع

قرآن کریم

- ابن عربی، محمد بن عبدالله. أحكام القرآن لابن العربي. (المكتبة الشاملة).
- أبو عبدالله، محمّد. محقق. أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش. الجامع لأحكام القرآن = تفسير القرطبي. القاهرة: دار الكتب المصرية، ١٣٨٤ هـ - ١٩٦٤ م، ج ٢.
- أبو عمر، دُبَيَّانُ بن محمد الدُّبَيَّانِ. الْمُعَامَلَاتُ الْمَالِيَّةُ أَصَالَةٌ وَمُعَاصَرَةٌ. الرياض - المملكة العربية السعودية: مكتبة الملك فهد الوطنية، ١٤٣٢هـ ق، چاپ ٢.
- الأزدي السَّجِسْتَانِي، أبو داود سليمان. محقق. شَعِيبُ الأرنؤوط - محمّد كامل قره بللي. سنن أبي داود، الأزهرى الهروي، محمد. محقق. محمد عوض مرعب. تهذيب اللغة. بيروت: دار إحياء التراث العربي، ٢٠٠١ م، چاپ ١.
- الأندلسي، أبو محمد عبد الحق. محقق. عبد السلام عبد الشافي محمد. المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز. لبنان: دار الكتب العلمية - ١٤١٣ هـ ق - ١٩٩٣ م، چاپ ١.
- البسام التميمي، أبو عبد الرحمن عبدالله. تَوْضِيحُ الأحكامِ مِنْ بُلُوغِ المَرَامِ. مَكَّة المَكْرَمَة: مَكْتَبَةُ الأَسَدِي، ١٤٢٣ هـ، ٢٠٠٣ م. چاپ ٥. ج ٤، ص ٣٣٦.
- البغوي، أبو محمد الحسين. محقق. محمد عبدالله النمر. عثمان جمعة ضميرية. سليمان مسلم الحرش. معالم التنزيل. بی جا: دار طيبة للنشر والتوزيع، ١٤١٧ هـ ق - ١٩٩٧ م، چاپ ٤.
- الجرجاني، علي بن محمد. محقق. جماعة من العلماء بإشراف الناشر. التعريفات. بيروت: دار الكتب العلمية، س ١٤٠٣ هـ ق، چاپ ١.
- الجكني الشنقيطي، محمد الأمين. محقق. مكتب البحوث والدراسات. أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن. بيروت: دار الفكر للطباعة والنشر ١٤١٥ هـ ق - ١٩٩٥ م، بی جا.
- دار الرسالة العالمي، ١٤٣٠ هـ - ٢٠٠٩ م. بی جا.
- الشوكاني، محمد بن علي. نيل الاوطار من أحاديث سيد الاخيار شرح منتقى الاخبار. بيروت: دار الجبل، بی تا.
- عبد الحميد عمر، أحمد مختار. معجم اللغة العربية المعاصرة. بی تا. انتشارات عالم الكتب، ١٤٢٩ هـ ق - ٢٠٠٨ م، چاپ ١.
- عثمانی، محمد شفیع. مترجم. تفسير معارف القرآن. مفتی. پشاور: مکتبه حقانیه محله جنگی قصه خوانی پشاور، ١٣٨٩ هـ ش)، چاپ ١.
- العدوي، علي بن أحمد. المحقق. يوسف الشيخ محمد البقاعي. حاشية العدوي على شرح كفاية الطالب الرباني. بيروت: دار الفكر، ١٤١٤ هـ - ١٩٩٤ م.
- الفيومي، أحمد بن محمد بن علي المقري. المصباح المنير في غريب الشرح الكبير للرافعي. بيروت: المكتبة العلمية، بی تا.
- القشيري النيسابوري، مسلم بن الحجاج. محقق. محمد فؤاد عبد الباقي. صحيح مسلم. بيروت: دار إحياء التراث العربي، بی تا.
- قلعه جي، محمد رواس و صادق قنبيي. حامد. معجم لغة الفقهاء. بی جا: دار النفائس للطباعة والنشر والتوزيع، ١٤٠٨ هـ ق - ١٩٨٨ م، چاپ ٢.

- کمیته تشکیل شده از عده علماء و فقهاء در خلافة عثمانی ها. محقق. نجیب هواوینی. مجلة الأحكام العدلیة. آرام باغ. کراتشی: انتشارات نور محمد، کارخانه تجارت کتب، بی تا.
- مصطفی، ابراهیم «و دیگران». المعجم الوسیط. بی جا: دار الدعوة، بی تا، مکتبه الشاملة.
- وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية. الموسوعة الفقهية الكويتية. الكويت: بی تا، ۱۴۰۴ - ۱۴۲۷ هـ ق، بی جا.
- الهیتمی السعدی الأنصاری، أحمد بن محمد بن علی بن حجر. «و دیگران». الفتاوی الفقهية الكبرى. بی جا: المکتبه الإسلامية، بی تا، المکتبه الشاملة.
- انار گل، منصوری - طاهری، غلام یحی. حقوق جزای اختصاصی ۲. کابل: بنیاد آسیا، ۱۳۹۸ هـ ش، چ اول.
- حسین، آقای نی - رستمی، هادی. جرایم علیه اموال و مالکیت. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۷ هـ ش، چاپ دوم.
- حیدری، علی مراد. جرایم علیه اموال و مالکیت. قم: پوهنتون قم. ۱۳۹۶ هـ ش.
- نذیر، داد محمد. حقوق جزای اختصاصی. کابل: انتشارات حامد رسالت، چ سوم، ج دوم، سال، ۱۳۹۸ هـ ش.
- دهخدا، علی اکبر. لغت نامه فرهنگ دهخدا. تهران، انتشارات پوهنتون تهران، ۱۳۷۷ هـ ش.
- سید سابق. فقه السنة. مترجم: محمود ابراهیمی، تهران: مردم سالاری، ۱۳۸۷ هـ ش.
- شامبیاتی، هوشنگ. جرایم علیه اموال و مالکیت. تهران، انتشارات مجد، ۱۳۹۳ هـ ش.
- لفیو، و این آر. جرم های مالی. مترجم. حسین آقای نی، تهران، نشر میزان، ۱۳۹۷ هـ ش.
- صالحی، محمد شفیع. کریمینولوژی. کابل: انتشارات حامد رسالت، چ چهارم، سال، ۱۳۹۶ هـ ش.
- سالاری، مهدی. کلاهبرداری. تهران، نشر میزان، چ دوم، ۱۳۷۷ هـ ش.